

جھێ ئایدیا یا شورەشگێری نەتەوێی

ل لای ئێحمەدی خانی د مەم و زینیدا

کامران محمود نبی

بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی زمان، زانکۆی دهۆک، هەریی کورستان، عێراق

پوختە

مە قیایە د ئی فەکۆلینیدا (جھێ ئایدیا یا شورەشگێری نەتەوێی ل لای ئێحمەدی خانی د مەم و زینیدا) ب بەلگە ب چەسپینن. ژبو ئی مەبەستی مە راو بوچوین چەندین ئییسکار و هزرغان و فەیلەسوفان وەرگرتن ژ سەردەم و مللەت و ولەتین جیاواز. داکو زیدەتر بواری شورەشگێری و نەتەوێی بەینتە پۆهن کرن. هەتا ئەو بوچوین پیچەوانە و هەقدژ ئی لێسەر نەتەوایەتی و دەستەبەلاتان د هەردو شارستانییەتین رۆژەهلاتی و رۆژنەفای دا مە ب نمونە نیشاندا بنە. مە نەتەو و ناسیونالیزم داینە ناسکرن. مە هەولدا یە وئ گریدانا هەی دنایەرا بیرمەند و فەیلەسوفین کەفن و تازەدا د گەل راو بوچوین (خانی) د مەم و زینیدا بەراورد بکەن. بو مە دیار دیت (خانی) ژ لای دیتن و هزر و فەلسەفەیا خوە دەربارە نەتەو و نیشتان و دوزا گەلێ خوە ل رێزا فان بیرمەند و فەیلەسوفین جیانییە و بەری وان هەمیان ئی باس ل گرنکییا هەبونا کیانەکی سەرەخو بو گەلێ خوە کرێ و هەمو بنەمایین نەتەوێی سەرەخو پیکدینن، باس کرینە. پاشی مە تیشک بەرداینە سەر هەندەک ژ لایەتی شورەشگێری و نەتەوێی د مەم و زینیدا. کا (خانی) چوان ئەکنەرتن خوە ئەرکدار کرینە و بوچی مەم و زین شیسپیە؟ ئارمانجا وی یا سەرەکی، سەرەرییا گەل و ولەتە. دیتن و بوچوین خانی لێسەر بنەمایەکی زانستینە. ئەوی باش رەوشا رۆژەهلاتی ناغین فامکرێ و باس ل زولم و ستەمی دکەت. لە داوین ئیرادەیا گەل سەر ئیخت و زالیان ناچار دکەت دەست ژ زولم بەردەن و گوهدارییا دەنگین نازاد بکەن.

وشە سەرەکی: ئایدیا یا شورەشگێری نەتەوێی، خانی، مەم و زین، ، کورد، کیانی کوردستانی.

ناسکرن و ب ئەقلەکی هاوچەرخ ل بەرھەمین کەفن بنیرن. مە ژبو ئی مەبەستی لایەکی فەشارتی ژ مەم و زین ئاشکرا کرێ.

۱. پێشەکی¹

رەنگفەدان و دەنگفەدانا ئایدیا نەتەوێی و شورەشگێری، یان جھێ وئ ئایدیا ی د مەم و زینا خانیدا چ جارن هوسان تاییەت نەهاتییە باسکرن. ئەف فەکۆلینە دەرگەکی تازە ژبو فەکۆلەران فەدکەت گرگی ی بدەنەفە ئەدەبی کلاسیک ی کوردی و ب ئەقلەکی فەکرێ و سەرەمانە شلۆفە بکەن؛ دۆر ژ باندورا دینی، مەزھەبی و سوفیزما دەرویشی و قالبین کلاسیک و دەمارگێریا نەتەوێی.

۱. ۱. **ناغینشانی فەکۆلین:** جھێ ئایدیا یا شورەشگێری نەتەوێی ل لای ئێحمەدی خانی د مەم و زینیدا.

۲. ۱. **رینازا فەکۆلین و سنورین وئ:** ب گشتی مە رینازا پەسنی شلۆفەکاری ب هەقرا بکارینایینە، هەندەک جارن ئی رینازا میژویی و بەراوردکاری جھ دگرن. سنورین فەکۆلین ئی د چارچۆفەیا مەم و زینا خانی دانە دگەل بابەتی پەبوەندیار د بوارین ئایدیولۆژی یا نەتەوێی و شورەشگێریدا.

۳. ۱. **مەبەست و ئارمانجا فەکۆلین:** ئارمانج ئەفەیه زیدەتر خزمەتا ئەدەبی کوردی بکەن. مەم و زین و هزرا نەتەوێی و شورەشگێری وەکو خانی قیای بدەینە

۴. ۱. **پرسین فەکۆلین:** د هەر بابەتەکی ئی فەکۆلینیدا بەرسفا گەلەک پرسین گرنگ هاتییە دان ژ وان ئی وەکو:

- ئەری راستە (ئێحمەدی خانی ۱۶۵۰- ۱۷۰۷) دەما مەم و زین ل سالا (۱۶۹۴) ئی شیسپی، پینش ولەت و مللەتین ئەوروپی باس ل نەتەو و نەتەوایەتی و دەولەتا نەتەوێی- نیشتانێ ژبو کوردان کرێ؟

- ئەری خانی خودانی خوە و ئایدیولۆژیا خوە یا تاییەتە؟

- ئەری راستە مەم و زین داستانا نازادیا کوردان و رزگارییا کوردستانییە؟

- ئەری خانی گەلێ کورد وەکو نەتەوێی سەرەخو و خودان هەمو بنەما و پیکھاتییەن نەتەوێی هژمارتیه؟

۵. ۱. **هوکرائی هلبازتتا فەکۆلین:** چونکو ئەف بابەتە ژبو نەا و پاشەرۆژا کورد و کوردستانی زۆر گرنگ و ستراتیکە، هەتا نەا وەکو پیوست و تاییەت د مەم و زینیدا نەهاتییە باسکرن.

۶. ۱. **بەیکەری فەکۆلین ب ئی رەنگیە:** ئەف فەکۆلینە ژ پوختە و پێشەکی و دوەش و ئەنجام و لیستە یا سەرۆکانی و کورتیا عەرەبی و ئینگلیزی پیکدھیت.

1. گۆفاری زانکۆی کۆیه بۆ زانسته مرۆفایهتی و کۆمه لایهتیهکان، بەرگی ۹، ژماره ۱ (۲۰۲۶)

رێککەوتی وەرگرتن: ۲ تشرینی یەکم ۲۰۲۴؛ پەسەندکردن: ۵ تشرینی دووهم ۲۰۲۴

تۆزینەوێی رێکخراو: له ۵ ئادار ۲۰۲۶ بۆلاوکاروئەتەو.

جێبەجێ تۆزەر: Kamiran.m.nabii@gmail.com

مافی چاپ و بۆلاوکردنەو ۲۰۲۶. کامران محمود نبی، گەیشتن بەم تۆزینەوێیە کراوێه له ژیر رەزامەندی

- CC BY-NC-ND 4.0

ديسان ئەم دشتين نەتە وەخوایەتی Nationalism ب فی رنگی دی پیناسە بکەین ((برووتە وەهەیکێ ئایدیۆلۆجیە هەول بۆ بە دەستپێنان و هینشتە وەدی ئۆتۆنۆمی و یەکیتی و ناسنامە دی نیشتاوتیک دەدات کە هەندیک لە ئەندامانی نەتە وەدی راستەقیە (تەواو) پینکە هینن یان لە رنگی نەتە وەبوون دان)) (ه، ژ: ۱۸).

د فی مەیدانیدا ژبو نەتە وە، نەتە وایەتی، شورەش و شورەشگیزی و هزرە نەتە وەدی پر دیتن و بووین تازە و هەقچەرخ هەنە. لئ د لە دەمی (خانی) و ئنسنیا مەم و زینی بەری (۳۳۰) سالان هینشتا ئەف چەمک و زارافە پەیدا نەبوون. لئ هەکە ئەم ب پینوهرین زانستی یین ئیروژی تەماشە (مەم و زینا خانی) بکەین ئەو هەمو بنەما یین گەل و نەتە وەهەیکێ تاییەت و خووەسر پینکدین، تیدا هەنە. گریگ ل قیرە ئاماژە پئ بکەین گەلەک نوسەر و قەکوڵەر کەتینە وئ شاشی ئی وان کوردایەتی و ولەتپاریزی و دەولەت و بیروبووین خانی یین سیاسی و نەتە وەدی ب چەند ریزین پینشیا مەم و زینی قە گریدانە، لئ د راستیا خوەدا وەسان نینە؛ د پرائیا مەم و زینیدا ژ سەری هەتا داوین ژتوی وینەیکێ تمام ئی سیاسی، جفاکی، نیشتا، نەتە وەدی، کەلتوری، دیروکی، هزری ژبو مروڤی بەرجەستە دیت. خانی ئەقان هەمو بەیین مروڤایەتی ب ملکێ مللەتی خوە دزانی و لەشەکی کوردی کوردستانی ژئ دروست دیت و مەم و زین دینتە داستانا رزگاریا کوردستانی.

۲.۲ بووین چەند فەیلەسوف و بیرمەند و شورەشگیزان ل سەر دەستەلات و نەتە وایەتی و شورەشگیزی ئی:

ئازادی، رزگاری، سەر خوەبون و هەبوونەکا خووەسر ژ سەردەمی خانی هەتا ئیرو حەزکەنەکا کوردانە. لئ ئەم دوزا تەقایا مروڤان و مروڤایەتی ئی وەکو دوزەکا جیانی دینن. د فان مزاراندا (خانی) ب خوە هزران، زانا و فەیلەسوفەکی دەمی خوەبە. ((مە باوهری هەبە خانی هزرانەکی مەزە و بەرهەمی وی ئی سەرەکی مەم و زین ل بەر دەستە ئەم ل وی باوهرینە لاین هزری لجم خانی ب باشی و تیروتەسەلی نەهاتیە قەکوین)) (فندی، ۱۹۹۶: ۴۱).

واتە خانی د وی دەمیدا د بلندترین ئاستی نەتە وایەتیدا بو دەما بیر ل کوردستانەکا سەر بەخۆ کری و ب چارەسەریا دەردی کوردان دزانی (خانی) ژ باشترین کەسین کو د ریا ئەدەبیاتاندا رەوشا گەلی خوە دیار کری، دەیتە هژمارتن و باشترین کەسە نوینەریا هزرە نەتە وایەتی یا کوردان دکت... (شاکلی، ۱۹۹۵: ۷۰).

(خانی) وەکو هەر هزران و فەیلەسوفەکی، پرۆژە و نەخشەریا خوە یا تاییەت ژبو ریفە بەری و دەولەت و میراتی ئی هەنە ((خانی فیزی میران دەکا کەسانیک هەلژیرنە ب وەزیر و بریکار کونخا و گزیر و کلیلدار کە نەبە مایە تیگدانی دام و دەزگای مەزنایهتی و نەبە میمل لە ژبانی کومه لایەتی و نەبە خۆرە لە ئاپورە ژیر دەستی میر)) (مکوریانی، ۱۹۸۹: ۶).

هەکە ئەم خانی بەراورد بکەین یان بووین وی وەرگین بو مە دیار دیت (گرنگیا خانی د مەیدانا هزرە نەتە وایەتیدا د ویرنایە مەزن و بایە خدارە دەما مروڤ تەماشە پەیدا بونا هزرە نەتە وایەتی ل ولەتین دی دکت. دەیت زانین هژمارەک هزرانین ئەلمان دناقە راستا سەدی (۱۸) دا ئیکە مین کەس بون خەلک هشیارکین ل سەر ژ هەف جودا کرنا گەلان ژ هەقدو ل سەر بنە مایێ زمانەکی تاییەت ب وان ب خوەقە (عەر، ۲۰۰۰: ۱۳۱). ل قیرە ئەم دشتین ناڤی فان بیرمەند و فەیلەسوفان وەکو نمونە بیین (هیردەر ۱۷۴۲-۱۸۰۳) ژ پینشەنگین وان کەسان بو. پاشی فەیلەسوفی نافداری ئەلمانی (فیختە ۱۷۶۲-۱۸۱۴) دەیت، ئەوی د گوتارین خوەدا ژبو گەلی ئەلمان رژدی ل سەر هوکارتی زمانی دکر. د دوشدا هوزاشانی ئەلمانی

- پشکا ئیکێ: زاراو و تیکەه و پیناسە یین نەتە وە و نەتە وایەتی دگەل بووین زانا و فەیلەسوف و بیرمەند و شورەشگیزان؛ ل سەر دەستەلات و دەولەت بون و نەتە وە و نەتە وایەتی و شورەشگیزی هاتیە باسکرن.
- پشکا دووی: جە ئایدیا نەتە وەدی و شورەشگیزی ل لاین ئەحمەدی خانی د مەم و زینیدا هاتیە شلۆقە کرن. ئەف پشکا ب سەر (۸) خالاندا دا بەش دیت. هەتا کو وینەیکێ تەواو ل سەر بابەتی دروست دیت. هەمو خالان ژی پە یو هەندیکە زیندی و ئورگانیک ب هەفرا و ب ناف و نیشانین بابەتی قەکوینتە هەبە.

۲. پشکا ئیکێ:

۲.۱ زاراو و تیکەه و پیناسە یین نەتە وە و نەتە وایەتی:

دناف جفاکین رۆژەلات و رۆژئافادا، پەیف و زاراقین (خەلک- گەل- الشعب Volk -People) و (تین، نەتە وە، الامة، Nation، مللەت) د نامو نین و ل هەر جە هین زانین (بیرە: عەلی، ۲۰۰۴: ۸۷-۸۹). لئ ژ سەردەمەکی بو یندی گوراکاری ب سەر شیو و شیوازین دەستەلات داریاندا دەین و چەمک و زاراو یین تازە پەیدا دین. دینتادا جیا وازیکە زور دناقەرا گەل، نەتە وە، حکومەت، دەستەلاتدا هەبە و ژ هەف دجودانە، بو نمونە دەولەت و ئیپراتوری یین رۆژەلاتی مینا فیرعونین مصری و سومەری، میتانی، لؤلویی، گوتی، سویاری، نایری، میدی، لیدی، ئەمەوی، عباسی، ئوسانی و سەفەوی، ژ چەندین گەل و نەتە وەیان پینکدەهان. ب هەمان شیو ئیپراتوری رۆما رۆژەلات و رۆژئافا چەندین ئتن و نەتە وە یین جودا دناقدا هەبون. واتە ل دویت پیناسە یین هەقچەرخ (ناسیۆنالیزم ویست و ئارەزوی گرویتیکی مروڤیە کە لە رەگەز، کولتور، زمان... هنت، بۆ پینکەنیانی دەولەتی سەر بەخۆ هاو بەشن. واتە ناسیۆنالیزم خۆشەویستی تاکە بۆ نەتە وەکی. هەر وەها ویستیکی بارگوییە، بە مەیلی نەتە وەدی و بە ئاراستە پینکەنیانی فەوارە سەر بەخۆی نەتە وەیش کار دەکات (ه، ژ: ۲۹). واتە دیتن و بووین زانایان ل سەر فان تیکهان د جیا وازن.

ئەف تیکە هین نەتە وەخازی د جیانا رۆژئافادا د تازەنە ((کوئترین بەکارهینانی تۆمارکراوی ئەم تیرمە بەشیو بەک کە مانایەکی ئاشکرای کومه لایەتی یان سیاسی بەخشیت، دگەریتە وە بۆ فەیلەسوفی ئەلمانی (جوهان گوتفريد هیردەر) و پیاوی ئاینی دژە شوڤشی فەرەنسی (ئابی ئوگەستین دی بارۆل) لە کوتابی سەردەمی هەژدە هەمدا. لە سەرەتای سەدی تۆزدە هەمدا بەدەگەن بەکار هینراوە، پیندەچی یە کەم بەکارهینانی لە ئینگلیزیدا لە سالی (۱۸۳۶) دا لەروی ئاینی وە بوو دیت و بریتی بوو لەو باوهری وا دادەتی نەتە وەکان هەلژاردی خودان)) (سیوەلی، ۲۰۰۴: ۱۴).

کەواتە نەتە وەخوایەتی ئی چەندین مانایین خوە هەنە وەکو:

- ۱- پیروسی یا پینکەتتی یان وەرارا نەتە وەیان.
- ۲- بها، یان هشیاریا سەر ب نەتە وەبوئی.
- ۳- زمان و سیمبولیزمین نەتە وان.
- ۴- بزاقەک سیاسی و جفاکی ل شوینا نەتە وان.
- ۵- باوهر یان ئایدیۆلۆژیا نەتە وە د هەردو رەوشین تاییەت و گشتیدا (ه، ژ: ۱۴). واتە (مەبەست لە تیرمی نەتە وەخوایەتی لێرەدا بریتییە لە ئاماژە کرن بۆ یەکیک یان زیاتر لە سنی بەکارهینانەکی دواکی بریتین لە زمان، سیمبولیزم و برووتە وەیک سوسیو سیاسی و ئایدیۆلۆجی نەتە وە)) (ه، ژ: ۱۵).

به جوریک که بتوان خویان له کۆت و پینوهندی هه موو جوړه دیکتاتوریک بپارێن...)) (ه، ژ: ۱۸۰).

(خانی) وهکو غاندى داكوکى ئى لسه روى چه ندى دکهت کوردستان ژ بن دهستی عه رهب و تورک و فارسان رزگار بیهت. ئەو ب خوه خوه بریقه بیهن. بیته خودان میروسەر و موخته بهر. ئەفە ب خۆه گیانه کێ نته وایهتی و شوره شکیزییه. د فی یاقیدا سیاسه مته دار و بیرمه ندى هندى (غاندى) دبیژیت ((من نامه ی هیندستان به تنها له زهبر و زهنگی ئینگلیز رزگار بکه م، به لکو دمه موی له ته وایهتی و کۆتانه ی دیلیتی رزگاری بکه م که سه رشانه کانی قورس کردوه)) (ه، ژ: ۱۸۰).

پاشی (غاندى) دبیژیت ((سه ره خۆی ئەوه هه ر ئینگلیزه کان له هیندستان وده رینین؛ به لکو زیاتر بریتیه له وه ی فیزین خۆمان به رپوه به رین)) (ه، ژ: ۱۸۰). ب راستی ئەف هزر وویره بو کوردان ژى دراستن. هه که ئەم ژ رۆژه لات بچینه ئەوروپا رهوشا وه لاق ئیتالیایه لهر چاف بکرین ل سه رده می بیرمه ند و سیاسه مته دارى نافداری ئیتالی (نیکولا مکیافیلی ۱۶۶۹-۱۵۲۷) وی ده می ئیتالیای ب سه ر (۵) هه ریاندا هاتبو دابه شکرن (شیخه، ۲۰۱۴: ۱۸). هه مان رهوشا وی سه رده می و پاشتر یا کوردستانیه یا چه ند میرگه و دو ئیپراتوری بێن داگیرکەر حکوم لى ذکر.

مکیافیلی د کتێبا خوه یا (میر) ئەوا ل سالا (۱۵۱۳) ئى دانای. وهکو خانی جورین حکومه ت و میرگه و شتیوازی حکومدارى و نه هه رفه تئا وی ده سه ته لاق ده ستینشان دکهت (ه، ژ: ۲۱). (خانی) ژى رینیا میرین کوردان دکهت بو تفاق و ئازادی و سه رخه بوئى. خانی دژى زولمى و زالمان دراوه ستیت، لى وهکو مکیافیلی هه رچی رینیا هه ی بێن بگه مته ده سه ته لاق رهوا نایینت. ل قیره زۆر گرنگه ئامازه ب بوچونه کا هاوبهش یا مکیافیلی و خانی بدهن. مکیافیلی جورین میرگه و حکومه تان دکهته سى جور:

۱- شتیوازی دکتاتوری.

۲- شتیوازی ئه رستوکراتی.

۳- شتیوازی کۆماری.

مکیافیلی (تورکان) دناف شتیواز و ده سه ته لاتا دکتاتوریدا ددانیت (ه، ژ: ۳۵-۳۶). ژ خانی هه تاجگه رخوینی پیرانیا هوزاشانین کورد، فه رمانه وایین تورک وهکو زالم و دکتاتوران وه سف کرینه.

د خاله کا دیدا مکیافیلی و خانی هه فدیو دگرن ((مکیافیلی رهوشا ئازادی یا جفاکا ئیتالی یا پارچه کری دینیت، بوینه میرگه هل هه ر میرگه کێ فه رمانه وایه کێ (فاسد) حوکمی لى دکهت و به رزه وه ندى بێن نته موی بێن ئیتالیان پشت گو هه هافیتینه... له ورا ئەو داخازا میره کێ به یز دکهت بێن بشیت جفاکا ئیتالی ژ فی رهوشا سیاسی یا خراب و که تی رزگار بکه تن)) (ه، ژ: ۲۷). خانی ژى هه مان بوچون لسه ر میرین کوردان هه نه.

فه یله سو فه کێ دى کۆ هه فچه رخی خانیه (توماس هوبسن ۱۵۸۸-۱۶۷۹) ه ((ئه و ئیکه مین فه یله سو فی هه رزا سیاسی یا تازه یه، هه ول داى په یوه ندییه کا مکوم دنافه را بێر دۆزه یا سیاسی و رینازا هه ریا تازه دا دانت، لسه ر بنه مانی شلوقه کرنا هه مو راستی بێن سروشتی ژ وان ژى ره فته رین مرۆفان ژ هه ر دو لاین کسه ی و جفاکیفه؛ لسه ر بگه هى سه ربا وه رین ئەقلی و زانستی)) (ه، ژ: ۸۷). خانی ژى باس ل ئەقل و زاین و زانست و زانیاری و جفاکا کوردی و که سان و مرۆفایه تی بى دکهت.

ژ لایه کێ دیفه د بورای شورهش و به رخوه دان و ماف و خوه پاراستنیدا بیرمه ندى نافدار (جون لۆک ۱۶۳۲-۱۷۰۴) هه فچه رخی خانی. د بیانی مافی گهل ژبو

(موريس ئارنيت ۱۷۶۹-۱۸۶۰) هات و بیروبا وه رین (فیخته ی) د هوزانه کا به یزا دارشتن و ب رهنگه کێ هونه رى و سه رنجرا کیش، رۆلی زمانى لسه ر ژيانا گه لان دیارکړ (ه، ژ: ۱۳۱). ل قیره راستیه کا نه کۆر هه یه به رى فان فه یله سو فان (خانی ژى تشته کێ زۆر گرنگ ره چاو کرپه، ئەو ژى نیشادانا گه لى کورده وه ک گه له کێ سه ر ب خوه، کۆب هه یونا زمان و فه رهنگ و توره یه ک جودا و تاییه ت، ئەوه ک گه لئى دى بێن جیهانییه)) (جیهانی، ۲۰۰۷: ۲۱).

ژ فی گرنگتر خانی ب چ رهنگی کۆیلا یه تی و بنده ستی بى قه بول ناکه ت ((خانی ل دور نه په ژراندنا بنده ست بى را نه خشه ی کوردستانى دکشیت و نه رازبونا خوه ل هه مبه ر شه رى چالدیزان نیشا دده ت)) (جیهانی، ۲۰۰۷: ۱۹).

هه که ئەم ته ماشه ی سیسته مین سیاسی- حکومدارى لسه رده می خانی بکه ی. میرایه تی، پاشایه تی، فیودالی، مالبا تی و سه تمه کارى بون ب تاییه تی هه ردو ده وله تین ل چالدیزان (۱۵۱۴) کوردستان دنافه را خوه دا دابه شکری سه فه وی و ئوسانى. ئەف هه ردو ده وله ته لسه ر سه تم و داگیرکرن و خوین رزتنی هاتبۆنه دامه زراندن ده وله تین سه تمه کاردا ((لێرده تاکه که سیکی سه تمه کار حکوم ده کات و حکوم کردنه کسه ی به ی هیچ یاسا و به ی بنه مایه که. واته هه مو شتی به یی خواست و ئاره زووی خۆی ده بات به رتۆه)) (ئیه راهیم، ۲۰۰۷: ۱۸۱). ئەف بوچونه یا شارل دی مونتسکیو (۱۶۸۹-۱۷۵۵) یا سه رده می خانیه و ژبو رۆژه لات ژى راست و درسته.

پاشی (جون ستیوارت میل ۱۸۰۶-۱۸۷) ده رباره ی سیسته مین حکوماری دبیژیت ((ناماچ له بوئی ده ولت ئەوه یه گه شه به به ره و توانا روشنبیره کانی تاکه که سى بدات و هه ولئى ته وایش بو بره خستین تاکاره کته رى خۆی سه له یینى. به مه ش تاکه که س به خته وه رى ده سگیر ده ییت و کومه لگه ش گه شه ده کات...)) (ه، ژ: ۲۷۲).

ئەف بوچونا ژۆرى بچه وانه ی ره فته رین ده وله تین رۆژه لاقى بون بێن کوردستان داگیر و پارچه کری. دو ده وله تین فیودالی تۆتالیتاری حکوم ذکر. پاشی قوناغا تازه یا په یدا بونا (کارل مارکس ۱۸۱۱-۱۸۸۳) ه، بوچوین نوی ژبو ده ولت، سیسته م، ده سه ته لاق و ئابوری و شورهش و شوره شگیرین په یدا دین. داخازین خانی و جفاکا کوردی و رۆژه لاق ژ بیروبا وه رین کارل مارکسی د نێزیکن ده ما مارکس دبیژیت ((له کۆمه لگه ی کۆمۆستیدا چینه کان نامین و جیاوازی و نا کۆکی ئیوانیان ده سپرته وه و گهل هه ر هه مووی هاریکاری یه کتر ده کن له ییناو به رزه وه ندى و چاکه ی خۆیان. هه روه ها له ییناو ئەوه دا که هه ز و ئاره زوه کانی کومه لگه بته دى و پیندا و یسته یه کانی بو پر بکه نه وه. لێرده ده ولت به هانه ی مانه وه ی نامینیت وه ک ئامرازیک که به ده ستی چینیکه وه یه بو سه ر کورتکردن چینیکی تر)) (ه، ژ: ۳۱۴).

ل قیره بابه تی کسه ی و هه رزا تازه و بوچوین شوره شگیرى و گیانی شوره شگیرى د گرنگ؛ چونکو شوره شگیرى هلکرتنا چه کى ب تتی نینه؛ به لک خوه پاراستن و ناتوند و تیزی و شتیوازی مه ده نی ژى هه ر به شه کن ژ گیانی نته وه یی و شوره شگیرى. (غاندى) دبیژیت ((که سیک که له مردن بترسیت و توانای به رگری نه ییت؛ ناتوانین فیزی ناتوندوتیژی بکه ی. ئەو منشه کى که به رگری له خۆی ناکات، ناتوانین بلیین خالییه له توندوتیژی، له بهر ئەوه ی ریکه ده دات پشيله بیخوات)) (به گلو، ۲۰۰۲: ۱۷۶-۱۷۷). پاشی غاندى دبیژیت ((ئازادکردن هیندستانیه کان به و مانایه دى که رینان بى بدرى خۆیان بارى چاره نو سی خۆیان بگره کۆل،

شورهشی و شورهشگیرین دیتیت (نارماج ژ هه بونا جفاکه کا سیاسی پاراستنا سر و مال و گیانی هه فولهاتیانه، چونکو جفاک لسه بنگهه پارایونا هه مو کهسان درست دیت. ئەو ژبو حکومهتی دست ژ هندهک مافین خوه بهرددن، داکو حکومهت ژ پیش واته بکت. ئەم دشین بیژین حکومهتا مهدهنی ب تتی وهکیلا خه لکیه ژبو وان کارین کهتینه سه ملی وی بجه بینیت، ئەفه ژبو بهرژوهه ندیا گشتی و نارامی و خوهش گوزهرانییا جفاکیه)) (ه، ژ: ۱۰۸-۱۰۹).

هه که نمونه یه کا شورهشگیری ژ ئەمریکا لاتینی وهرگرین، کچا شورهشگیری مهن (چی گیفارا) (تهلیدا) دیتیت (شینست سال له مهوبه باوک دهیکوت: پیوسته شورشگیری هه بیت که ناگاداری هه مو ناحه قیهه کافی جیهان بیت و ههست به نازاری مروفه کان بکت، وهک ئەوهی ئەو نازار و ناحه قیهه له دژی خوی بکرت)) (مهلا محمه د: ۱۱۸). پاشی (تهلیدا) دیتیت ((ئیمه بو به دهینانی ناشتی و به ناگاهینانه وهی ههستی بهر سیرا نهی مروفه کان، پیوسته هه مو رینازیک بهیره و بکهین به خهباتی چه کداری شهوه. پیموایه ئەگه باوک له ژیاندا بوایه، له گه ل گهلی کورد دهبوو خهباتیشی بۆ دهر کردن، ئەوهی ئەو بۆ ئەرژهتین و کوبای کرد بۆ کورد و کوردستانیش به هه مان شیوه شهری دهر کرد)) (ه، ژ: ۱۱۸).

هه که چند بوچون و هه لوئیستین خانی دگه ل شورهشگیره کچی وهکو (چی گیفارا) بهرورد بکهین دی فان راستی یان بینین: چکو، عارف، تازدین و ئەسکه ندهر هه مو ژیا نا خوه دئینه د مهترسی پیدا ژبو دادپهروهی ججه خوه بکرت و دهنگی حق سهر بکهفیت. (به کوی) وهکو ره مزای خهباتی دکوژن. (گیفارا) دیتیت (پریگای خهبات و شورشگیری، ئەم ریگایه تاریک و دژواره، گه هات و تونه سووتین و من نه سووتیم، کچی ئەم ریگایه پونا ک دهکاتهوه)) (ه، ژ: ۱۲۴).

چاوان ئەف سئ برایه و خه لکی بۆتان ب زولئی و سهرشورین رازی نابن. (گیفارا) ژی دیتیت ((ئه گه به سهرشوری و زه لیلی رازی بویت، هه ر شتیک بیت مروف نیت)) (ه، ژ: ۱۲۴).

خانی ب گرانی لسه ته ماع و خهبات و نفاق و وهفاداری و کرامهت و کهسایه تیا مروفی راهه ستیا به، گیفارا ژی دیتیت ((له دیدی مروفه کانه وه سهک ناز لکی به وهفا و به سووده، به لام له دیدی گورگه کانه وه سهک ئەو گورگه به، که کوبایه تیی قبول کردوه، تا کو له نارامی و ناسوده پیدا بژی)) (ه، ژ: ۱۲۸). که واته ئیش و نازارین مروف و مروفایهتی ب وهکو ئیکن. ماف و داخازین وان ژی وهکو ئیکن پراییا مروفه پهره مان هه ژ راستی، ناشتی، نازادی، دیوکراسی، دادپهروهی و نارامیی دکهن...

۳. پشکا دووی:

۳. ۱. ججه ئایدیا یا نه مهوبی و شورهشگیری ل لاین ئەحمدهی خانی د مهن و زینیدا:

۳-۱-۱. خانی و وهلات و ملهت پهروهی: خانی ب خوه خودان فهلسه فه به کا تابهت یا خوه به، مروفه کچی ملهت و وهلاتپه رزه، بیرمه نده کچی وهلاتی خوه به. مروفه کچی گریدای کوا خوه یا ره سه نه. ژبه ر فان ئەگه ران مهن و زین کره بهانه یه ک ژبو دهر پینا گیانی نیشته پهره ریا خوه، چونکو بهری خانی ژی هوزاشان و شیکسارین کورد بین وهلاتپه رزه هه بون. مینا با به راختی هه مزانی، عه لی هه ریری، شه ره خانی بدلیسی، مه لاین جزیری و فهقی ب ن تهیران. هه میان نالاین نیشتهان

پهروهی بلند کره، لئ خانی ل سهر وی بنگهه هزر و فهلسه فه و بهرنامه و ستراتیژیک تازه دانا به (بنیره: محمد، ۲۰۰۵: ۱۲-۵۶۲).

وی وهلاتپه رزی و کوردایهتی د مهن و زینیدا بهرجهسته کره. ل وی دهی کوردستانا مهن دنا فهرا دو ئیپه رتوریه تین دینی- ئتتی دا هاتیه دابهشکر و داگیرکر، واته دهولهتا سهفهوی و یا ئوسانی. ل وی دهی هیشتا هزر و بیروباوه رین نه مهوبی و هزرا رزگاری ب ل چ وهلاتین جیهانی به لاف نه بون، نه شورهشا فرهنسی بهر یا بو، نه سوشیالیزم هه بو نهژی دیوکراسی. لئ خانی ل نیفا دووی ژ سه دئ هه قی هزرا دهولهتا که ل کوردی یا ئیکگرتی و سه ره خو دانا به بهرچاقین خوه و کره به ئەگه ره ک ژبو رزگار بونا گه لی کورد ژ دهستی بیانیا و ب داوی هاتنا هه مو مهینه تیه کا کورد ژ دهر دئ وی د نالن. ل سهر قی چه دئ صادق بها الدین ئامیدی دیتیت ((هیزتا هزر و بیر و باوه رین نشی و نه ژادی و وهلات په رتیی ب ل چ ججه ئه وروپا و رۆژنقایی و رۆژه لاتی به لاف نه بون ل وهلاتین ئه وروپیی ب هنگامین توری، ئولی، ئایینی فه د مژویل بون ل رۆژه لاتی و نه خاسه ل وهلاتین بسولمان، شه ره نیخ و گه ره مه گه رما مه ساباتی ب بو به، نه خاسه مه سه ب سنه و شیعی)) (ئامیدی، ۱۹۸۰: ۳۰۴). که واته ل وی سه رده می زبیرین و ئاگرین هه لاتنا ستیرا گه نه کچی مینا خانی گه له ک یا پیدقی و د ججه خوه دا بو به ژبو چینه ته په سه ر و چه وساندیا ن ل ته فایا کوردستان. دا کو داستانه کا هوسان ب ناف و دهنگ و پر بها بو گه لی خوه دار پیت و بکه ته شیکگستی ژین و ژیار و پاشه رۆژا کوردان.

ل قیره دیار دیت هه رتشتی د مهن و زینیدا هاتی رانان و نیشان و هه بون و نارمانجا خوه هه به. بو نمونه (مهن) گه له، خه لکه، ملله ته، نازادبخازه (زین) وه لاته، کوردستانه (میر) هتیا یا دهسته لات و خراب بکاره اتنا وی دهسته لاتیه (به کو) خائین و دوسه ر و فطنه چی یه. (چکو، عارف، تازدین) دلسوز و شورهشگیرین دژی به کوی و سته ما میری د راهه ستن دگه ل مهنی براو هه فکار و دلسوزن.

ئه ف ئەقینه جفاکی، سیاسی، وژدانیه. ئەقین ژبه ر زولئی و ئاسته نگان سه ر ناگریت، لئ ئەو ئەقین زیندی دهینیت و نامریت دیت ژی مهن و زین وهکو هتیا یا دو پارچه بین کوردستان پشتی شه ری چالدیران (۱۵۱۴) ب بین شلوفه کرن و راستی ژی تیدا هه به؛ چونکو ئەف هوزانه د چارچوفه یا سیمبولیزمیدا یا ل رۆژه لات و جیهانا ئیسلامی وهکو هوزانا سوفیکه ری دهین ناسکرین ب بین شلوفه کرن. بۆ نمونه ده ما خانی ئەقینه کا زه مینی دکه ته ئەقینه کا ناسانی د فان چه ند مالکین ژیریدا هه ر تشتی مه گوئی دیار دیت:

شه رحا غمینی دل بکه م فه سانه	زین و مهنی بکه م به هانه
مه شه ور بکه م ب ته رز و ئوسلوب	ممتاز بین مو حیب و مه حبوب
وی پرده گییا عه قیفه مه ستور	وی ب گونه هنی ژ ته مته قی دور
ئه و رهنگ بکه م ژ نه و سه ره ئه فرار	دا پینه ته ماشه ی نه ظه ر باز
دل به ر مهنی بکه م گرینی	عاشق بکه ن ب دهر دئ زینتی

(خانی، ۱۹۶۸: ۱۶).

۳-۲-۱. خانی ب خوه خودانی هزرا خوه به: خانی دانه ر و داهینه ری داستانا (مهن و زین) ه، ئەو دیتیت من ژ چ که س و ججه مان وه ره گر تیه. ئەف به ره مه هه رز و بیر و باوه رین من د خوه رستینه، د خوه سه رن، باغی دلئ منه. چاوان زاروکه کچی هیژا و دلوفان ل باوه شا دایکا خوه ب ن شرین و خوهش تفی یه، ئەف نامه به ژی پتر ل جهم من یا رند و جوان و تازه و خشکوک و سپه هیه ده ما دیتیت:

هم ژی چاره ژیرا دیتیه. تها یا (مهم و زین) ل دور فی بابه تی گرنگ دزفیت. دا بزاین کا چوان خانی د گهل مه یگیری فی بابه تی هزری دادریت:

دا کشف بیت ل بمر مه نه حوال
کافی د بتن مویسه سر تیبالی
نایا بویه قابل زه والی (ه، ژ:
۳۰).

ل قیره د پرسین: خانی و پاشه روژا کوردان، چ په یوه ندی ب هه فرا هه به؟ نهری فلسفه یا خانی وه کو فلسفه یا فیله سوفین کلاسیک ژ نه فلانتونی هتا هیگلی، هه میان د گوت (ماهیهت) پیش (هه بون) د کت، ل یا درست هه بون پیش ماهیهتی د کت. نهف خاله زور گرنه؛ چونکو (مه بهست ژئی نهوه، تیکم جار (مروڤ) هه به، پاشی ماهیهتا خوه ب هه لیزارتن و هز و هه لوبستین خوه دیار و دهستینشان دکت. ب فی رنگی نهف باوهرار پیش نیخستنا (هه بون) ل سهر (ماهیهت) هه بونگه رایی ژ فلسفه پین پیش خوه جودا دکت و ل سهر فلسفه پین پیش خوه دیتنه شورشهک هه ژ (نه فلانتون) ی هتا (هیگل) ی کو بهروڤازی فلسفه وان بویه و وان دگوت (ماهیهت) و پاشی (هه بون) (یوسف، ۲۰۱۲: ۱۱۵-۱۱۶).

ل قیره مه بهستا من نهوه بیژم خانی باوهری ب وی چهنده نینه، کو دبنیاند (ژ نهزل) ماهیهتا کوردان یا هاتی دیارکن و چ جارن رزگار و نازاد و سهره خو نابن! خانی هه بونی پیش ماهیهتی دنیخت و دزانت ژ (نهزل) خودی چ برار دژی فی گلی نه داینه و دی روژا کوردان ژی هلیت و خانی د بهرده و امییا هوزانا خوه دا دیتیت:

یا هه وهه دئی ل نیستوابت؟
هتا وهکو دور مونه هتا بت
قسط ممکنه نهف ژ چهرخی لهو لهب
طالع ب بتن ژ بو مه کوکوب
(خانی، ۱۹۶۲: ۳۱).

نانکو خانی (ماهیهتی- قه ده ری) گونه هبار ناکت هیفی یا وی پر مکومه. کو دئی روژا کوردان هلیتن، دئی بهختی مه د گهل مه بیته یار، چونکو دقیت تم ژ فی خهوا گران هشیار بین. تم ژئی ژبو سهرخوه بونی کار بکین. خانی نازادی و رزگاری و سهرخوه بونی ب باه خدانا توره و هونه ر و زاین و سهرکرده بکنی زانا و لیهاتیشه گریده د دیتیت:

بهختی مه ژبو مهرا ب بت یار
جارهک بیتن ژ خوا ب هشیار
رابت ژ مه ژی جهان پهنا ههک
پهیدا ب بتن مه پادشاهک
شیری هونه را مه بیته دانین
قه ده ری قه اما مه بیته زاین
ده ری مه ب بینین عیلاجی
علمی مه ب بینین رهواجی (ه، ژ:
۳۱).

۳-۴. خانی میر و خائینان ددهت ناسکرن: ژهروکو خانی خودانی دنیا بینی و هزر و بیر و فلسفه یا خوه یا تایه ته ژبو ریقه بهری و سهرده ریبا مروڤان و دهولت و دهولت دارنی، نهوی دهسته لاتدار و دیشه لانک و کار به دست و رهشکین وان باش داینه نیاسین. دا بزاین کافی خانی چوان باس ل ده رگهان و ناقلداری میری (به کو) دکت:

نه صلی وی دین ژ مرگه فهر بو
مه حضای به شهر ب شوروشه بو
نافی وی منافقی (به کر) بو
به لکی ژ بلوقیا به تر بو
مناع و مذنبین و تبلیس
خه داع و خه بهر به زین و تبلیس

لئ من ژ رهزان نه کر تمه متع
مانه ند دزاین بکن تمه متع
نهو رهستا هه دیته تا فؤاده
مه عصومه عه فیه پاک زاده
تویاره نه گهر شینه نه گهر تال
مه مطبوعه ژ ره کنی نهوعی نه طفلال
(خانی، ۱۹۶۲: ۴۲).

خانی زانایه، بیرتیه، شه رهزایه، لیزانه، ژیزانه، بیرمهنده، پرتا گه داره و مهله فانی دیروک و توره و توره فانی و دین و سوفیزم و رهوشا سیاسی، نابوری و رهوشه نبیری یا کوردان و گهلین ده فیه، لئ د سهر فی هه میی را داخاز دکت خاندن و رهخنه گر لئ بورن هه که د فی بهر هه می خیه دا کیاسی هه بن ده ما دیتیت:

لئ هیفی دکم ژ مسته عیدان
هرفان نه گرن ل مسته فیدان
نهف نامه نه گهر خرابه گهر قهنج
کیشایه مه وی دگهل دو صده
رهنج
تویاره په طیفله توره سیده
هه رچهنده نههن قهوی
گوزیده (ه، ژ: ۴۲).

یا ل قیره زور گرنک نهوه خانی بنگه هنی فی فلسفه یا نه توه پی داینه. نهف باوهریبا مهن ب خوه، زمانی خوه، ملله تی خوه، توره و توره فانی خوه، شیوه و شیوا زین خوه، د بهر تدا بنگه هین شورشهکا هزری و نه توه پی و نیش تاینه، که سایه تی و باوهری ب خوه بونه کا هوسان پیلاین بهری (۳۳۰) سالان د (مهم و زین) ایدا خانی دکت ته شوه شگری؛ چونکو شورش ب خوه هه ولدانه که ژبو گورانکاری پین ره و ریشالی د ناف جفا که کا دیار کیدا و ژبو مه بهست و نارمانجه کنی خانی دیتیت:

نسلوب و صفات و معنا و لهفظ
نهصله ن نه کن مه پک ژ وان
قهرض
دو سیزه و تو عروس و بکرن
بالجه نه تاییچی د فکرن
(ه، ژ: ۴۳).

۳-۱-۳. خانی و سهروه ری و نارمانج: هه رکه س دزانت ل سهرده می خانی نازادی یا راده برپینی و نازادی پین تاک و گشتی نه بون دهولتا توتالیتری و فیودالی یا توسانی ری ب فی نه ددا. لئ خانی شبایه دین چهنه ناف و هیبا پاندا یا د دل و مه ژئی خوه دا داریتیت و هزر ل رزگاری، نازادی سهرخوه بون و پاشه روژا گهل خوه بکت، نهف ب خوه دیت و کاره کنی نه توه پی یه. خانی وهکو په رده نافی مه یگیری ژبو فه ژاندا نه دهسته لاته کا مینا دهسته لاتا پاشاین ناقدار (جه مشیدی) بکار دیتیت و دقیت کوردان ژ خهوا بن دهستی پین هشیار بکتن و دیتیت:

ساقی تو ژبو خودی کهرمه که
یهک جرعه مهی د جامی جهم که
دا جامی ب مهی جهان نمایت
هه رچی مه ئیراده په خو یا بیت (ه،
ژ: ۳۰).

نهف په یفا ئیراده (فین) کاکل و کلومه تی نیش تانپه روه ری و شوره شگری یه؛ چونکو هه ر تشت هه ر کار گریادی (ئیراده تی- فین) نیه. ل قیره خانی ب نافی (گشت) نه کو (تاک) د ناخقیث نانکو ب نافی ملله تی. پستی تم فی ئیراده تی نیشا ددهن، رهوشا گهل دیار دیت، دئی وی کافی شین پرسین نهری پاشه دئی تیبالا مه هیتن؟ نهری که نکی دئی روژا فی گهل هلیتن؟ نهری نهف گله دئی که یته خوه شی و نارامیه کنی؟ هه لهت خانی هم ده ری کوردان دیار و دهستینشان کرینه

شاگردی شهنامه تا وی شه پیمان

(خانی، ۱۸۳: ۱۹۹۰-۱۸۴).

شهرمهنده ژ کوهتا وی بوهتان

چکو، عارف، تازدین ههرسی قههرمان و شوره شگیرن دژی زولم و زلمان و خیانتهتی و خائینانه (تازدین) سهروکی شوره شگیران دیپزیته میری:

تاجدین دگوته میری عیانی
 ئەف لائقی دەرگهتی ته نینه
 هەر چهنده سه و دەرگهتان برانه
 میرم بکه دەر فی دەرگهتانی
 ئەف کەلبه نهن دره ب کینه
 ئەکهر سه ب مهر و با وهفانه (ه، ژ: ۱۸۴).

دا بزاین کا بۆچی میر و حاکم خائین و زلمان ل خوه کۆم دکهن و چاوان ب دارودهسته کین خوه مللهتی د خایین. ئەف میر و حاکمه ژبو هه بون و مانا خوه ههر تشتی دکهن و فان مناقق و زلمان ل خوه کۆم دکهن خانی دیپزیت:

ئەف رهنکه هه میر دگوته تازدین:
 ئەم قسمی ئەمیر قسمی ناشین
 ناچاره ژبو مه تاشاناک
 هندی ب حوکومتهتی دکن دهور
 ههر چهنده (بهکر) و ماهد زنا به!
 ئەف زومره کو ظالم و عوان
 ناشی مه ظالمان دگیرن
 فعلی د (بهکر) مه گهر نزا نین!
 پور فعتل و گهرین و پیش و پاشین
 (لابد) ژبو مه دەرگهتانهک
 گه هه دهله ژبو مه کارو گه جهور
 ناشی مه ژوی ب فعتل و با به
 سو باشی و شهجنه دەرگهتانی
 دهخلی د مهظالمان د هیرن (خانی، ۲۰۰۸: ۱۹۳-۱۹۵).

هه که مروف تهماشهتی دهرۆنی فان میر و حاکمان بکته، دئی بینیت و دئی زانیت ژبو هه بون و مانا خوه دئی ههر تشتی کهن و چ سنورین دیار نین زولما وان پراوهستین ههتا هه که ل سه رهش و خوینا خه لکه کئی ب گونه هه ژی بیت:

ههرچی ژ سهری خوه بو به بیزار
 مهردی ژ سهرو و رها خوه تیره
 حوکام ب باطن و ب ظاهر
 ظاهر د سهباحی و ب تورن
 رهمنی کو دکهن ژ رهنگی رۆژن
 (ه، ژ: ۲۰۱-۲۰۳).

۱-۳. نهو رۆژ جهژنا نهتهوهی یا کوردان: خانی نهو رۆژی ب رۆژهکا داستانی

دزانیته وها دیار دکته ل سهردمهتی وی و بهری وی ئەف رۆژه ب سهردمهتی کوردان هاتیه ناسکرن. ئەو د سهردمهت کئی مەم و زینتی دا دیپزیت ((داستانا بهیانا نهو رۆژا سولطانی تهسمیهتی موسمی سرور و شادمانی ب مهرومی قهدهتی کوردستانی کو وان دگوتی: سهرسال، عه د دکن ب عیدتی وصال)) (ه، ژ: ۸۵).

واته بهری ژی ئەف جهژنه لجهم کوردان و میر و پاشا و سهروکین وان جهژنهکا فهرمی و نهتهوهی بو هه لکه قهتهکا سالانه، ل ههر جههکی دهاته کرن. ههر چهنده عهلی حهریری، فهتی ب تهران و مهلا ب جزیری بهری خانی باس ل نهو رۆژی کره لی خانی ب دریزی و گرانی ل سهردمهتی و دیه نین جوان و سهرنجراکیش تومار دکته. د فان وینه بینه هونهری بینه داهینهردا سهروشت و جوانی و مروف و ئەفین و ئەفینداری کره که قاله کئی نهمر و زیندی. خانی ب فی رهنگی دهست بیتی دکته:

خهلاق جههان ژ فهضی فطرهت
 هه یاتی فهلهک ب وهجهتی قودرهت
 (ه، ژ: ۸۷-۸۹).

پشتی (۲۴) ریزکان ژ فی سالو خدانی دیپزیت ئەف نوکرنا سهرسالی و رۆژا هندی ئیک لیها تانا شهف و رۆژانه ل کوردستانی و رۆژا دهرچوئیه ژ مالان بو ناف سهروشتی و دهرقهی باژیر و گوندان:-

تەجدید دکن ژبو مه سالی
 دانای موعه مەری کوهن سال
 کۆ عادهتی پیشی زه مانان
 وهقتی وهکو شهسوارتی خاور
 یه عنی کۆ دهاته بورچی سهرد سال
 (بالجمله) دچونه دهر ژ مالان
 رۆژا کۆ د بو به عید و نهو رۆژ
 سه حراو چه مهن دکرنه مهسکهن
 کافا وهکو تینه نعتدالی
 ئەف رهنکه هه کۆ ژبو مه نهحوال
 ئەف بول هه می جه و مهکانان
 تهحویل دکر دماهی تازهر
 قهط کس نه دما د مهسکهن و مال
 ههتا د گهه شته پیرو کالان
 ته عظیم ژبو ده ما دل نهفروژ
 بهیدا و ده مهن دکرنه گولشه ن (ه، ژ: ۸۷-۸۹)*

۱-۳. خانی و شلوفه بینه زانستی:

ئیک ژ تاییه تهنندی بینه زانا، روشنی، لیزان، ژیزان، بیرمهنده و فهیله سو فان ئەوه؛ دکرن شلوفه بینه راست و درسته و ژبواری ژ بو گهل و وهلات و جفاک و رهوشا سیاسی و ئیداری یا سهردمهتی دیروکی و سهردمهتی خوه و پاشه رۆژی ژی بکهن. خانی وهکو زانایه کئی دهرونی وهکو سیاسه تهنه دار و فهیله سو فهکی شلوفه بینه خوه کره. ئەوی د سهدی هه قیدیا، دوست و دژمنین کورد و کوردستانی دابنه ناسکرن. ئەو دزانیته کئی بۆچی کورد نهگه هه شتینه مافین خوه؟

پرسا گرنگ ئەوه بۆچی ئوسانی و سهفه و بیان هه ولایه ههردم کورد بندهست و کوردستان داگیرکی بینهتی؟! چا ئەو ههز ناکهن ئیکه تیا کوردان دروست بیت؟! چا عه ره ب و تورک و فارس ل سهردمهتی سایدکرنا کوردان و گهلین کوردستانی د کۆکن!؟

دا ئەم بهرستی بو خانی ب خوه بهیلین، دا بزاین ئەو چ هوکار و ساخهت و تاییه تهنینه وه کین دژمن ل سهردمهتی تشتین د ناههرا خوه دا د ناوک ب ن ل ل سهردمهتی کوردستانی و قهرنا گهلی کورد د کۆکن؟! خانی ئازایهتی، زیرهکی، زانابون و مێرخاسی یا کوردان دکته هوکار کورد رادهست نابن، خوه ناچه مین، مهتا کسهی نا هلگرن. داگیرکهران دقیت ئەو د ناوک و ههژار و بیکار و نهخوش و ساویلکه ب ن د نکارن خوه و ناخا خوه بپارین، خانی دیپزیت:

ئەف قولوومی رۆم و به حری تاجیک
 ته حریک
 کورمانج دین ب خون و موله طهخ
 جوامیری و هیهت و سه خاوت
 ئەو خه ته ژبو قه ییلی ئەکراد
 هندی ژ شجاعهتی غه بورن
 ئەف غیرهت و ئەف عولووی هه مهت
 لهو پیکه هه میشه ب تفاقن
 وانی ئیکه دکهن میثالی بهرزه
 میرینی و غیرهت و جهلادهت
 وانی دانه ب شیر و هه مهتی داد
 ئەو چه نه ژ مننهتی نوفرورن
 بو مانعی حه ملی باری مننهت
 دایم ب ته مررود و شقاقن (ه، ژ: ۴۷).

* ژبو نمونه بینه زورتر بینه ل ۹۱ - ۹۵.

۳-۷-۴. نهتهوه خازی: نهتهوه یون یان نهتهوه خازی یان ههست و سۆز و هشیاریا نهتهوه یی و دهمارگریا مرۆفی ژ نهمانی د پارێزیت و ههکهکی ل هه مبه ر دژمن و داگیرکه ران بکاردهیت ژبو کوردان گرنگه، ژبه ر فان هۆکاران خانی قیایه ب زمان و چاند و هزر و بیر و فهلسه فه و شیوازی خوه په یاما خوه یا ئازادی، رزگاری و سه رخواه بوئی ژ گه لێ خوه را ب زمانێ کوردی بنقیسیت؛ چونکه نهفه خوه ب خوه ناقه روک و هه یئینی کوردایه تی و کوردپه روهری په خانی دپێزیت:

خانی ژ که مانی ئێ که مانی
مه یانا که مانی دیت خالی
په عنی نه ژ قابلێ و خه پیری
بهلکی ب تهعه صوب و عه شیرێ
حاصل ژ عناد نه گه ر ژین داد
نهف بده ته که ر خلاق موعتاد (هه،) ژ:
(۴۹).

۳-۱-۸. خانی و میزانی و شوره شقانی:

گه لهک و هه هزر دکه ن ب تێ داهینان و کوردپه روهری و وه لاتپاریزییا خانی د دیباچه یا مه م و زینی دایه: لێ نهو بوچون نه وه سانه و یا شاشه، چونکه هه مو مه م و زین بو ئیک ئارمانج هاتیبه شقین و ته قایا داستانی ژ هه ف جودا نایت. ناف ئینانا (مه م و زین) ل جه م خانی سمبولیستی و هه یایه. ژ لایه کیه چونکه به ری خانی ب(۲۰۰) سالان نهف داستانا فولکلوری هه بو. ژ لایه کیه دیه د قیا ژبه ر نه بونا ئازادیا را ده پریتی و ئازادی یین تاک و گشتی خانی دین سه یوانه په کا مه عقول دا فی کاری بکه ت دا بکارت د ناف گه لدا به لاف بکه ت و خوه ژ دهسته لانا ئۆسانی یا زالم و داگیرکه ر ب پارێزیت. هه مو شوره شگیری و نه ته وایه تیا خانی یا دیاره ب تایه تی ده ما نهو نا فی خوه دکه ته (خانی) ژبو ب گوند و ئن و ده فه رکا وه لاتی خوه فه به یته گریدان. دیسان نهو (۳) براین شوره شگیر و تیکۆشه ر دکه ته هه یایا شوره شگیری و به ره فانی کرئی ژ گه ل و چینه هه ژاران و راستی و داد په روهری. پشتی دانۆستاندین درێژ و دیارونا ره وشا (مه م و زین) به لاف بونا فی خه به ری د ناف گه لێ بوتاندا (هه،) ژ: (۲۵۵-۲۷۲). (تازدین) کورئ سه رله شکرئ بوتان (ئه سه که نده ری) و براین خوه (چکو) و (عارف)ی نهو ره وشا هه ستیار و مه ترسیدار فام کر:

زانی کو قهوی خرابه نه حوال
را بو ب له ز و به زی چو مال (هه،) ژ:
(۲۷۳).

تازدین د چینه مال و ستین ناگه دار دکه ت، دا زاروکا ژ مال ده ریخیت و ناگری به رده ته مالا خوه، دا ب بیته هه وار و میر و خه لک به یین هه واری دا کو میر (مه م و زین) ینان ب هه قرا نه یینیت و سوپا وان ئاشکرا نه ییت. ل قیره رۆلێ هه قالیی یا پاک و بیگه رد یا تازدینی و براین وی ژبو مه مئ ئاشکرا دیت. نهو یین ئاماده یه ژ پسخه مه ت دلباریا هه قالی خوه و دشا خوه هه رتشتی بکه ت:

گو: رابه ستی کو من دهرهنگه
سهرمایه ئی عومری زنده گانی
میه د و مرطه یا به لانی
خه ل فه دکوژت ناگری ب نا فی
مالا خوه ژ رهنگی قهومی زه رده شت
ژ: (۲۳۳-۲۷۵-۲۸۵).

لێ (به کو) فی پلانی بو (میری بوتان) ئاشکرا دکه ت و ل سه ر منافیا خوه یین به رده وامه کو هه م خائینه، هه م فیلبازه:-
صاحب غه ره ضی خه ییت و ته لیس

خانی به مایه کێ سه رهکی یین نه ته وه بوئی کو (زمان) ه باش فام کره، دزانیته هه ردو ده وله تین داگیرکه رین کوردستانی پشتی شه ری چاندیران (۱۵۱۴) ی، کورد کرینه ئامه رین ده ستی خوه و ب زانابون و به رنامه کری وان ژ هه قهو جودا دکه ن، نا هیلن ته فاقا کوردان دره ست ب بیت. هه رچه نده زمانێ وان کوردان ل ته قایا رۆژه لاتی نا فین مینا بورجان یین بلنده:

بفکر ژ عه رب هه تا فه گورجان
نهف رۆم و عجه م ب وان حصارن
هه ردو طه ره فان قه ییلن کورمانج
بو تیری قهضا کرینه ئامانج (هه،) ژ:
(۴۵).

که واته نه ب تتی ساخه له تین خراب و نه باش ژبو کوردان بوینه دژمن به لکو تشتی وان یین بژاره و ژیناتی و تایه ت ژێ ژوانرا دژمنه وه کو مه ردایه تی، خوه ش مرۆفی، هه ییه ت، میزینی، خیره ت و خوه نه چاماندا وان.

۳-۱-۷. خانی و ریزین سه ره که شتی:

هه مو روشنیه رکی مه زن و راسته قینه ده ما خه له تی، کپاسی و ده رد و هوکارین سه ره که شتی دیار و ده ست نیشان دکه ت؛ هوکارین سه ره که شتی دیار دکه ت. د مه م و زینا خانی دا ب ده هان خال د فان دو لایاندا هه نه مه ب کورئی هنده ک گوتن؛ نه ا ژێ دا چاره سه ری یین وی ده ست نیشان کرین ب بینه ن:

۳-۱-۷-۱. ئیکه تی: یان ئیکاتی (ته فا) خانی زۆر کورت و کرمانج فه دبیرت و دپێزیت؛ هه که نه م د ناف خوه دا ئیک باین، نه م ل سه ر ئیک ستراتیژی ب ریه چاین، ل وی ده می دا هه رسن داگیرکه رین کوردستانی (عه رب و تورک و فارس) سه ری خوه ژ مه را شو ر دکه ن. وی ده می دا دین و دنیا ب ده ست مه فه هین. دا زانین و زانسته گه نه ئاسته کێ بلند، دا دیار بیت کانی نه م کینه و نهو کینه؟ ده ما دپێزیت:

گه ردی هه بوایه مه ته فا که ت
رۆم و عه رب و عجه م ته مامی
ته گیل دکر مه دین و ده وله ت
ته میز دیون ژ هه ف مه قالات
فیکرا بکرا مه ئه قیاده ک
هه میان ژ مه را دکر غولامی
ته حصیل دکر مه علم و حکمه ت
مومتاز دیون خودان که مالات (هه،) ژ:
(۴۷).

۳-۱-۷-۲. خه بات و بزاف و هشیاری: نهو زانانی مه زن دیار دکه ت نه م یین د خه وه کا گراند، هه تا نه م هشیار نه یین نه م سه رنا که شین:

به ختی مه ژ بو مه را ب بت یار
جاره ک ب بتن ژ خوا یین هشیار (هه،) ژ:
(۴۱).

۳-۱-۷-۳. سه رۆک و ریه ره کێ ژیناتی و زانا: ژ هوکارین سه ره که شتی گه ل و نه ته وه یان هه بونا سه رۆک و ریه ره و سه رکیشین ئازا، بیرمه ند، دلسو ز و زانایه. بکارت جه یانی ب هه ژینیت. ژ هه ژێ پاشایه تیا مه بیت:

رابت ژ مه ژێ جه هان په نا هه ک
په یدا ب بتن مه پادشاهه ک (هه،) ژ:
(۴۱).

پاشی دپێزیت ده فیت نهف سه رۆکه یین ئازادبخاز بیت، ئاخفتزان و مه رد بیت، دا کو مه ژ فی ره وشی قورتال بکه ت:-

گه ردئ هه بو یا مه سه ره فراهه ک
نه قری مه د بو به سه که مه سه کوک
صاحب که ره مه ک سوخه ن نه وازه ک
نه دما وه هه یین ره واج و مه شه کوک
(هه،) ژ: (۴۳).

بوھتان ژ مەزن ھەتا بچوکان
 ئەعیان و ئەکابر و ئەعالی
 یەک فەرد نەما د شەھری دل خوەش
 ئیکرا د بەزین ب سەر مەمنی ڤە
 ڤە (ه، ژ: ۳۷۱-۳۷۳).

د رەوشەکا ھوسان خەمبار و خەمناک و ھەستیار و مەترسیداردا تازدین ل دوش
 (بەکوئی دگەرھیت داکو کاسانی وی بدەق):

تاجدین و بەکر ب ئتقاقی
 کۆ: ئەمی سەبەق فەسادئ عالم
 ئەمی باعئ فتن و فەسادان
 ژ: (۳۷۱-۳۷۳).

پشتی دان و ستاندنەکا دژوار و توند د ناڤەرا تازدین و (بەکویدا) تازدین دبیژیتی:
 ئەری ما تو نزانی مەم ب مریت ئیدی تو ل دنیاڤی ناگەری سەری وی ژ سەر
 قالجی وی پا کر:

مەم ب مریت تو دئ ب مینی
 حاضر وی بەکر د عەردی پا کر
 ژ: (۳۷۳-۳۷۵-۳۷۷).

خالەکا زۆر گرنگ و دیرۆکی ل ڤیرە دیار دبیت پشتی مرنا مەم و زینان ژ نوی
 خەلکی بوتان جلین رەش ل خوە کرن و پووشی (دەرسوک) گریدان و بو عەدەتەکنی
 وان. بەری وی دەمی چ ئتستەکنی وەسان ل ناڤ کوردان نەبو:

ئەف مەتتەم و ئەف سیاھ پووشی
 بوھتان وی زەمانی کرئە عادەت
 بو رەسئ قەدیم و تا قیامەت (ه، ژ: ۳۷۷).

خانی ل سەر ناڤی زینی خائین و خوەفروش و دژمئین گەلی خوە و مروڤ و
 مروڤایەتی ئی یین وەکو (بەکوئی ب (صە-سەک-کلب) سالوخ ددەت و دبیزیتی:
 محروم مەکن بەکر ئەمانەت
 ئەم بوئە ب وی صەبی صیانەت (ه، ژ: ۳۷۷-۳۸۱).

خانی د سەر بابەتەکنی گرنگ دا دبیزیتی ((تەحجیز و تەکفین و تەدڤینا مەمنی
 محروومی غەمگینە ھەمنەفەس و ھەمقەفەس بوئا ب فەوتا زینا نازەنین و غەم
 رەڤینە)) (ه، ژ: ۳۸۱-۳۸۳).

د فی بابەتیدا، جوان ترین و ب ھیز ترین و سەرنجراکیش ترین وینە یین ھوزانی
 ھەنە ژ سەکەرانا مەمنی ھەتا گورستان نامادە دبیت و زین دلنی خوە دەرئژ دکەت و
 ئەوژی د مریت و کەلەخی بەکوئی ژئ دئین. ئەف دو شەھیدە، ئەف دو
 ئەڤیندارە. ئەف کورد و کوردستانە. کوژتی و شەھیدین دەستین زالم و ستەمکارانە:

القصة شەھیدئ عشقئ جەللاد
 مەقتولئ ستم قەتیلی ئی داد
 ئەو کوشتەئ جورم و ئی گوناھی
 تەشبیہی بەراتی پادشاهی (ه، ژ: ۳۸۳-۳۹۵).

ل داوینی دبیزین ئەفا مە ئیسی پیچەکە ژ گەلەکنی و ژ نەچاری مە کورت و کرمانج
 ئیسی ئی بابەتی مەم و زینان و خانی و دوزا کورد و کوردستانی ژ ھەژی وی
 چەندبە ئەم بکەبنە رینازا ژین و ژیار و جڤاک و گەل و ولات و ستراتژییا
 کوردستانەکا رزگار و گەلەکنی نازاد و ستانویکا دیوکراتی بو کوردستانا مەزن. ئەوا
 ب دلنی رۆژھەلاتی ناڤین و لاندکا مروڤ و مروڤایەتی ئی ھاکی ناسکرن و ناڤکرن.

ئەوژی ژ وی حالی بو خەبەردار
 رابو ژ جھئ خوە ئەو غەرەضدار (ه، ژ: ۲۸۱-۲۹۳).

پشتی ئالوزبونا رەوشا دیوانی و فەسادا بەکوئی جھئ خوە گرتی، میر توره دبیت و
 رەوشا گرتن و شەر و کوژتئی دەھیتە مەیدانی و (سئ برا) ژئ د گەل مەمنی
 بەرھنکاری رەشەکین میری دین:

وی گوئە قەیلەیا غولامان
 ڤئ ناگەسی ناگرن ب ذللەت
 رابوئە مەمنی دو سەد غەضەفەر
 تاجدین و چەکو دکەل برایی
 ژ: (۲۹۳).

پشتی سئ برا ھوشدارئ ددەن میری رەشەکین وی بریارا شەری ددەن میر
 دزانیت کەس نکاریت ل ھەمەر ڤان سئ بریان و بائ و وان رابوئەستیت ل داوینی
 نکارن مەمنی بکوژن و میر وی دشیئیتە زیندانی:

میر رابو دەست و ئی مەمنی بەست
 تاجدین مرنا خوە وی دەمی
 خوەست

ئەما چ بکەت ژبو نەعارە
 مەم گرت و شەھاندە پئش سەرھەنگ
 (ه، ژ: ۲۹۵).

پشتی مەمنی د بەنە زیندانی ل ژورا (ناگەسئ- انفرادی) ددانئ؛ دیوان بەلاف
 دبیت و تەڤایا گەل ژبو مەمنی ب خەم د کەڤن:

دیوانی و مەجلس بەلاف بون
 دیوانە ب صیڤەت ئاھ و فەریاد
 باجملە ژبو مەمنی د مەحزون
 ھەمیان د کرن ژبو مەمنی داد (ه، ژ: ۲۹۵-۳۱۳).

تازدین ب چ رەنگی ئارام ناییت، ئەو ل پشت مەم و زینی پراوئەستا و
 شورەشگێرەکنی خودان ھەلوئیت و ولات و مللەت و ھەڤال پەرور بو، وی
 دکەل براین خوە کۆمبون و مشیورا خوە دکر:

ھەر لەحظە دکەل بران ب شەر بو
 پاپت ب غەضەب پیچتە پئش میر
 قەصدا د دلنی وی ئەف خەبەر بو
 داخواز بکەت مەمنی ب تەڤصیر
 (ه، ژ: ۳۱۳).

واتە دڤیا مەمنی ژ زیندانی نازاد بکەت، ل بوتان بکەنە شایی، بەکوئی پارچە پارچە
 بکەن دا کەسئ دی وان کاران نەکەت. ئی ل پئشئ وان دڤیا میر ب ئاشتیاہ مەمنی
 بەردەت ھەکە بەر نەدا دئ بیتە جەنگ و دئ کوشتن چئ بیت:

گورزان ب ھەژین رمان بیازین
 یا دئ ب کوئەک مەمنی خوە بەردین
 گەر وی ب ئی رەنگی مەم رەھا کر
 وەرمانی مصور ل سەر عنادئ
 ژ ئەول ڤە پیچن بەکر ب کەرکین
 (ه، ژ: ۳۱۵).

پشتی مەم شەھید دبیت و پادەستی میری ناییت؛ ئەف خەبەرە د ناڤ گەلدا
 بەلاف دبیت. کەس دکەل زولم و ستەما میری ناییت، تەف پشتەڤانین مەم و زین
 و تازدین نە، تازی ل ھەمو بوتان بەلاف دبیت، شین دەھیت راگھاندن:

کۆ: جان کۆژ ھەسئ تەن جودا بو
 فەریاد و فغان ژ شەھری رابو
 بو ولوھ لەو فغان و زاری
 بو زەلزەلە و بەزین ھەواری

هونهر و داهینانا مهزن یا (ئهحمدهی خانی) د قیره دایه، پشتی نازادی و بزگاری بی زئی، پشتی ب ههف شادبونا نهفینداران زئی، پشتی دهستیپکرنا ژیا نهکا نوی و تازه زئی (کرمن داری هه ز داریه) و خائین و خه لکی به دره وش دئی هه ر هه بی و دئی مینا ستریان شین بن و هه ول دهن ئه و ژیا نا تازه زئی ل وان خوه شتی یان تینکیده ن:

شین بو ژ ئه وی به ری ژ خیرئ
 ئه و دار ژ راهتی به ری بو
 مانه ندی خودانی ب ستری بو
 رابو خوه گه انده هه ردو داران
 بو مانع و هه صلی هه ردو یاران
 راهت وی نه شی بکمت مودارا
 خه صه انه ئی کر وی ئاشکارا (ه، ژ):
 (۳۹۷-۳۹۵)

۴. ئه نجام:

ئه ز باوه ر دکم هه ر که سئ ئی فه کولینئ ورد ب خوینیت ل هه ر جهمکی بو چون و دیتنه کا تازه دینیت و هه ست بی دکه ت. لئ مرۆف دشی ت وه کو ئه نجام چه ند خالان دیار بکته و ل پاشه روژی زئی ببه ناف و نیشانی نامه و فه کولینین ئه کادیی لسه ر خانی و به ره مه ئی وی، وه ک:

- رهنگه دانا ئایدیا نه ته وه بی شوره شگیری یان جیکه وته بونا وئ ل لاین خانی، راستیه که و مه م و زین یا تزی نمونه یه.

- به راورد کرنا فه یه له سوف و بیرمه ند و که سائین نه ته وه بی نیشتمانی و شوره شگیردا دگه ل به ره مه ئین وان و خانی و مه م و زینا خانی دیار دیت خانی شا که ره کئ مه زن یی جیهانی دانایه و ئه وژی ل رتزا فان هه مو که له ئه دین جیهانی وه خودانی خوه و هه رزا خوه یا تیه ت و ره سه نه.

- خانی پرائیا ببه ما و ستوتین نه ته وه و نه ته وایه تی و ده وه له توبنی د مه م و زینیدا ئامازه یی کرینه و به ری شوره شا فرهنسی زئی ژ دایک ب بیت خانی باس ل کیه نه کئی سه ره به خو ئی کوردستانی کره.

- خانی ب باشی باس ل خیه ت و خائینان و هوکارین سه ره که قتن و سه ره که قتننا کوردان دکه ت.

- خانی میرئ بوتان ناچار دکه ت دانپندان ب راستی بی بکته و خوه ژبو ئیراده یا گه ل ب چه مینیت. واته ل داوین (ئیراده) و خوه راگری وه دکهن بی دادی ئاشکرا ب بیت. ئه فه ب داوی ئینانا هتلا خیه نه تی به کو (به کو) نوینه ریا وئ دکه ت. یه کیتی و هه لوئستی سئ براین شوره شگیر (چکو، عارف و تاژددین) و سه ره له شکرئ میرئ بوتان (ئه سه که نده ر) بائ وان ئه و د ناخی خوه دا شوره شگیریه. واته خانی وه ها هه ز دکه ت هه که هتزا چه کدار ل پشت گه ل راهه ستیت ده سه ته لات نه چاره دان پندان ب تاوانین خوه بکته و گو هه داریا گه ل بکته.

- مه دیار کره هه که ئه م دین باندورا سوفیما ده روئشی و دینی فه ئه ده بی کوردی شلوفه نه که ی هه مان چاف لیکرنا ئه یسه رین به ری خوه نه که ی هه شتا تشتی تازه دناف پرائیا به ره مه ئین که فن (کلاسیک) دا هه یه و ئه ف باه تی مه باس کری زئی باشته رین نمونه یه.

- ژقان نمونه و بوچونان دیاره خانی راده ستی قه ده ری و ده سه ته لانا ئوسانی ناییت و بیه ئتی زئی ناییت له ورا پاشه روژ و ئاسوین گه لی خوه گه ش و رو ناک دینیت.

هه که ب رواله ت و ژ سه ره مه م و زین ب مر ن لئ لجه م خانی ئه و نامرن و دیندینه. ده ما مه م د مریت (زین) لجه م وی د روینیت و وی د ناخیه ت ئه و ژ به یامین وئ بی ئاگه داره:

رۆنشت ل بهر سه ری مه می ژار
 مه م کر ب ته کلومئ خه به ردار (ه، ژ):
 (۳۸۵)

پاشی ل قیره دیار دیت کو (زین) وه کو ئاخ و کوردستان و سه روشتی هاتیه نیشادان. ئه و باغ و بیستان هه ر و هه ر دئی ژبو مه می مین:

زولفان هه می طا ب طا ب کیشم
 ئه ف باغ و بوهار و به رک ئه ثار
 حه ققئ منه جا ب جا ب ئیشم
 ئه نوار و شوکوفه جهمی ئه زهار
 وه ققا به سه را ته بون موباره ک (ه، ژ):
 (۳۸۷)

پاشی خانی دیار دکه ت هه ر که سئ ته ماع نه بیت بدوئف ملک و مالی نه که قیت دئی د ری و ریز و ئارمانجا خوه دا بی سه ره راز و سه ره که قتی بیت:

ته حسین و سه د ئافه رین ژ وان پا
 ئالوده نه بون ب خاک و خاشاک
 قه ط مه یلئ دئی نه بو ژ وان پا
 ئه ف بو ئه ثه را مه حیه تا پاک (ه، ژ):
 (۳۹۱)

ئانکول داوین دئی گه ل و وه لات ب هه فرا شاد بن. ماده م ئه و ب هه ز و قیان و رژی کار ژبو ئارمانجا که پیروژ دکهن:

هه رچی ب جوانی شو به ی زئی
 یاملی مه می ب عشقی سه ر ده ت
 ته بدیل بکته ب عشقی ژینی
 عه یش و خوه شین ل ری بدم ده ت
 ئه له به تته مورادئ دئی هلیت
 هه رچی کو ئیراده دئی ب یینیت (ه، ژ):
 (۳۸۳-۳۹۱-۴۰۷)

که واته ل داوین (قین- ئیراده) سه ره دکه قیت میر کو نوینه ریا زولم و داگیرکری و چه وساندنا گه ل دکه ت ناچار دیت ده ست ژ زولمی هه لگری و زینی پیش کیشی مه می دکه ت ئه و دگه ل ئیک د ئاخشن و شاد دین مله ات دیتنه (شاهد) و شاهدکار:

ئه و هه ر دو گه وه مر د دورچه کئ دا
 بی واسطه وان کرن موارن
 ئه و شه مس و قه مه ر د بورچه کئ دا
 بی فاصله ئه و ب هه ف سپارن
 حاصل فه کرن ژ توفه صندوق
 میر گوته مه می: ژ بو ته مه عشوق
 سئ جار ژ قالبی سه دا هات
 ئاواز ب له فظئ مه رحه با هات!!
 هه میان کو به یست سه ری ته حقیق
 بالجملة کرن ب عشقی ته صدیق (ه، ژ):
 (۳۸۹-۳۹۱)

خانی جاره کا دی زین و ژیان و ژیارئ دده ت مه م و زینان و ئاخره تی زئی نیشا وان دده ت، لئ ئه و ل سه ر ببه سترو و بنیات و ره سه نییا خوه دمین و جاره کا دی مینا دو دارین (سنو به ر) و (سه رو) یان شین دین. خوه تیک د ئالین ب هه قو شاد دین:

وان ته رک نه دا جبله تا خوه
 یه عنی کول سه ر مه می و زینی
 هه ره ک خلقن ل خلقه تا خوه
 شین بو ژ زراعته تا ئه قینی
 رۆسکین دو عه ده د نه ئالی سه ره کش
 رابون ب هه واهه هه ردو سه ره خوه ش
 یه ک سه رو سه ی و یه ک سه نه وه ر
 سه ر سه ز و له طیف و سه یه گو سه تر
 وان ده ست د گه رده تی د یه ک پا
 قه دا خوه در پزگرن ب یه ک پا (ه، ژ):
 (۳۹۵)

لیستا ژێدهر

- ئێبراهیم، موسی (٢٠٠٧) فیکری سیاسی خورتاوا له مهکیافیلییهوه تا مارکس: کوردستان، سلێمانی: دهزکای چاپ و بهخس و سهردهم.
- ئامیدی، صادق بهاء الدین (١٩٧٨)، نووبهرا ئهمهدهی خانی: بهغدا.
- ئامیدی، صادق بهاء الدین (١٩٨٠)، هوزانین کورد: بهغدا: چاپخانه کوری زانیاری کورد.
- بهگلۆ، رامین جههان (٢٠٠٢)، مودیرنهکان: جهمی چاپکرنی (؟).
- جیبانی، پرویزی (٢٠٠٧)، مەم و زین: بهرگن ئیکجی، چاپا ئیکجی، دهوک-کوردستان: چاپخانه خانی.
- خانی، ئهمهدهی (١٩٦٢)، مەم و زین: رۆدینکو، موسکو: ئیکهتیا سوقیهتی.
- خانی، ئهمهدهی (١٩٦٨)، مەم و زین، ئامادهکرن: گيو موكريانی، ههولێر: چاپخانهی کوردستان.
- خانی، ئهمهدهی (١٩٩٠)، مەم و زین: شلوقهکرن: ئەمین ئوسان، چاپا ئیکجی، بهغدا-عێراق: چاپخانه حافظ.
- خانی، ئهمهدهی (٢٠٠٨)، مەم و زین: بهرههفکرن: تهحسین ابراهیم دۆسکی، ههولێر- کوردستان: چاپخانه حاجی هاشم.
- دوسکی، تهحسین ئێبراهیم (٢٠١٦)، دیوانا ئهمهدهی خانی: دهوک: سپیریز. دیسان (٦) هوزانین دی دوی دیوانیدا هههه نهپهشت راست یین خانیته لێ هندهک ددهن پال خانی، بێتره ل ١٠٦-٨٣. دیسان دیوانا ئهمهدهی خانی ژ لاین عبدالرحمن دوره فه هاتیه ئامادهکرن و چاپکرن و جارهکا دی ل دهوکین هاتیه چاپکرن. دهوک، ٢٠٠٨، چاپخانه هاوار، (١٩٩) لاپهروهیه. ههروهها إسماعیل بادی ل ژیر نافی ژ ههلبهستین ئهمهدهی خانی ل سالا ١٩٩٦ دیوانا وی چاپکریه و (١٣٣) لاپهروهیه.
- دی سمیس، ئەنتونی (٢٠٠٤)، نهتهوهخوازی- تیوری و ئایدیۆلۆجی و میژو: ههولێر: دهزکای ئاراس.
- رهشید، فندی (١٩٩٦)، هزر ل جهم خانی: قیستهقالا خانی-دهوک ٢٠-٢٣/٦/١٩٩٥، چاپخانه هاوار-دهوک.
- سجادی، علاء الدین (١٩٥٢)، میژووی نهدهی کوردی: بهغدا- عێراق: چاپخانهیا(؟).
- عهلی، جهعنهەر (٢٠٠٤): ناسیونالیزم و ناسیونالیزمی کوردی: سلێمانی، چاپخانهی رهنج.
- محمد، کامیران (٢٠٠٥)، فوناغهکانی گهشهکردنی بیری نهتهوايهتی لهشيعری کوردیدا-له سهردهتاوه تا کوتایي سهدهی بیستهه ٨٤٠-٢٠٠٠ز: نامهی دکتورا، زانکۆی صلاح الدین، کولێژی زمان.
- مکوریانی، ههزار (١٩٨٩)، مەم و زین-ئهمهدهی خانی: ئامادهکرنی: ، ئەنسیتوتو کوردی ل پاريس.
- مهلا محممهده، ئارامی (؟)، جی گیفارا ژبان و خهباتی شورهشگێرنیک: چاپی يهکهم، چاپخانهی(؟).
- یوسف، ریزان ششان (٢٠١٢)، هیومانیزم د هوزانا نوی یا کوردیدا: دهوک، کوردستان: چاپخانه هاوار.
- شیخه، میشل (٢٠١٤)، الفکر السياسي الحديث والمعاصر: دمشق: مطبعة جامعة دمشق.
- عمر، حیدر (٢٠٠٠)، أحمد خاني في الملحمة الشعرية مەم و زین.
- فرهاد، شاکلي (١٩٩٥)، الوعي القومي الكردي في مەم و زین احمد خانی: ط١، بیروت-لبنان.